

**DÎN EĞİTİMİ
A AŞTIRMALARI
D E R G İ S İ**

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN AHLÂKÎ YARGI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yrd.Doç.Dr.Mevlüt KAYA
Ondokuzmayıs Ü. İlahiyât Fakültesi
Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İnsanın kişilik gelişimi çok karmaşık bir süreçtir. İnsan yaşadığı sürece pek çok uyarının etkisi altındadır. Bu çevre faktörlerinin yanında, kişilik gelişiminde, kalıtım yoluyla gelen özelliklerin de önemli bir rolü vardır.

Kişilik gelişimi bir bütün olmakla beraber, çeşitli yönlerden incelenebilir. Bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlâkî gelişim, kişilik gelişiminin birer yönüdür. Kişilik, bireyin ruhsal, sosyal, zihinsel ve ahlâk özelliklerinin bir bütün halinde gelişmesiyle oluşur.

Ahlâk gelişimi, bireyin ruhsal, sosyal, zihinsel ve kişilik gelişimi ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Kişilik ve ahlâk gelişiminin temelleri, çocukluk döneminde ilk beş yaşta atılmaktadır¹. Ahlâk gelişimi, kişilik gelişiminin bir alt sistemi ve onun ayrılmaz bir parçası olup, benliğin gelişimi gibi kişiliğin diğer öğeleri ile birlikte, ergenlik ve gençlik çağında belirginleşerek hayat boyu gittikçe artan bir açıklıkla ortaya çıkar.

Ahlâk kavramı, önceleri felsefe ve dinin konusu olmuş, daha sonraları psikoloji biliminin de alanına girmiştir. Psikoloji bilimi çevresinde ahlâk gelişimine bilimsel yaklaşım, S. Freud ve J. Piaget gibi psikologlar ile XX. yüzyıl başlarında başlamış, davranışçı psikoloji ve sosyal öğrenme

1.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1979, s.249.

görüşleri de ahlâk gelişimi olgusuna eğilimlidir¹. Psikanalitik görüş, insanın doğuştan kötü olduğu; davranışçı ve sosyal öğrenme görüşü, insanın doğuştan iyi ya da kötü özellikler getirmediği, gelişme süreci içinde şartlanma ve öğrenme ile istenilen yönde şekillendirilebileceği; zihinsel gelişim yaklaşımı ise, ahlâk gelişiminin zihinsel gelişimin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

Bu araştırma, zihinsel gelişim yaklaşımını temel alan ahlâkî yargı gelişimi ile ilgili olmakla beraber, diğer ahlâk gelişimi görüşleri de aşağıda kısaca açıklanmıştır.

1.Psikanalitik Görüşe Göre Ahlâk Gelişimi

Psikanalitik görüşün öncüsü S. Freud, kişilik ve ahlâk gelişimini id-ego-süperego alt sistemleri içerisinde incelemiştir. İnsan davranışları, bu üç sistemin karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Kişiliğin ruh sağlığı, uyumu ve dengesi, bu üç öğenin ilişkilerinin sağlıklı ve dengeli olmasına bağlıdır.

İd, kalıtım yoluyla gelen içgüdüleri içeren psikolojik gizil güçlerin tümüdür. İçgüdü ve isteklerin temsilcisi olan id, saldırganlık ve cinsel içdürtülerin enerji kaynağıdır. Sürekli olarak isteklerine doyum arar. Dış gerçeklerden haberi yoktur. İd bilinç dışı olup, kuralsızlıkların hâkim olduğu kişilik alt sistemidir².

Ego, bireyin kendisini çevreden ayırt etmesiyle "id"den ayrılarak gelişmeye başlayan benliğin düzenleyicisi olan kişilik alt sistemidir. Gerçeklik ilkesine göre çalışan ego, dış dünyanın gerçeğini id'e iletir. Ego, kişiliğin denge ve uyumunu sağlamaya çalışır. Ego bir yandan gerçek dünya, bir yandan id, bir yandan da süperegonun istekleriyle bağdaşmak, bunlar arasında bir uzlaşma sağlamak zorundadır. Ego, id ile süperego arasında bir denge unsurudur.

Superego, kişiliğin ahlâkî yönüdür. Superego, çocuğun sosyal çevre ile etkileşimi sonucu toplumun ahlâkî kural ve değerlerinin içselleştirilmesi ile 3-5 yaşlarında ego'dan ayrılarak 6-11 yaşlarında gelişmeye devam eden kişilik bölümüdür³. Superego, çocuğa ana-babası ve toplum tarafından aktarılan, ödül ve cezâ uygulamaları ile pekiştirilen ahlâkî değerlerin temsilcisidir⁴. Superego, id ile zıt görüştedir. Superego, id'in kural tanımaz isteklerini bastırmaya, ego'yu ahlâkî amaçlara yöneltmeye çalışır, davranışların ahlâk kurallarına uygun olup olmamasına karar verir. Superego'nun gelişmişlik düzeyi, kişinin ahlâklılığının bir ölçüsüdür.

1.Meral Çileli, *Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi*, Ankara 1986, s.9.

2.Orhan Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, Ankara 1985, s.19.

3.Myra Windmiller, "Ahlâk Gelişimi ve Ahlâkî Davranış", *Ergenliği Anlamak*, ed. J.F. Adams, çev. B.Onur, Ankara 1993, s.228.

2. Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Görüşlerine Göre Ahlâk Gelişimi

Davranışçı görüşe göre, insan ahlâkî yargı ve davranışlarını şartlanmayla öğrenmektedir. Çocuk hangi davranışların iyi, hangi davranışların kötü olduğunu, ödül ve cezâ yoluyla kazanmaktadır. Çocuk için, ödül ile pekiştirilen davranış iyi, cezâlandırılan davranış kötüdür.

Sosyal öğrenme görüşü, sosyalleşme süreci içinde ahlâkî davranışların model alma ve taklit yoluyla öğrenildiğini savunur. Bu görüş, taklit ve model aracılığı ile öğrenme üzerinde durmakla beraber, övülüp ödüllendirilen davranışların görülme sıklığının arttığını, cezâlandırılan davranışların ise azalma eğilimi gösterdiğini ileri sürer¹. Çocuğun ahlâk gelişiminde sosyal çevre olarak anne-baba, arkadaş grubu ve öğretmen, gerek model olma ve taklit bakımından, gerekse ödül ve cezâ mekanizmalarını işletenler olarak önemli bir yer tutar. Örneğin ana-babaların gösterdikleri saldırgan davranışları, çocukların bu davranışları öğrenmesine yol açmaktadır². Yani çocuk, iyi ve kötü davranışları çevresindekileri gözleyerek, onları taklit ederek öğrenmektedir. Özellikle bu kişiler çocuğun özdeşim kurduğu kimseler ise, bu etkinin derecesi daha da artmaktadır.

Çocuğun ahlâk gelişimi, gerek ödül ve cezâ yoluyla, gerekse model ve taklit yoluyla, kültürel normların doğru ve yanlış olarak kişiliğe içselleştirilmesiyle oluşur.

3. Zihinsel Gelişim Yaklaşımına Göre Ahlâk Gelişimi

Ahlâkî yargı gelişimini, zihinsel gelişim paralelinde inceleyen iki önemli teorisyen J. Piaget ve L. Kohlberg'dir.

A) J. Piaget'e Göre Ahlâk Gelişimi

İsviçreli psikolog J. Piaget, uzun yıllar çocukta zihinsel gelişmeyi incelemiş ve farklı yapısal özellikler gösteren duyusal, hareket, işlem öncesi, somut işlem ve soyut işlem dönemleri olmak üzere dört temel zihin gelişim dönemi ortaya koymuştur. Piaget, çocukların zihin gelişimini incelerken, çocukların ahlâk gelişimini zihinsel bir temele oturtmaya çalışmıştır. Piaget'e göre, ahlâk gelişimi zihinsel gelişmeye paralellik göstermektedir.

Piaget, çocuğun ahlâkî yargılarının, başkalarına bağımlılık aşamasından, kendine bağımlılık aşamasına doğru geliştiğini ileri sürmektedir.

4. Engin Geçtan, *Çağdaş Yaşam ve Normal-dışı Davranışlar*, Ankara 1982, s.61.

1. Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. H. Ancı ve diğ., Ankara 1984, s.322.

2. Windmiller, *agm*, s.229.

Çocuklarda ahlâk gelişimi ile ilgili olarak iki dönem belirtmiştir. Dışa bağlı dönem ve özerk dönem.

a) Dışa Bağlı Dönem

İşlem öncesi ve somut zihinsel işlem dönemlerini kapsayan 10 yaşa kadarki ahlâk gelişim dönemidir. Bu dönemde çocuklar, ahlâkî yargılar açısından başkalarına bağımlıdırlar. Büyükleri tarafından uyulması istenen kurallar sorgulanmadan kabul edilir. Bu dönemde çocuklar, davranış ve olayların arkasındaki niyetler farketmeyip, suç ve zararı olayın maddî sonucu ile ölçtükleri görülmektedir. Örneğin istemeden on iki tabak kırmak, dolaptan şeker çalarken tek bir tabak kırmaktan daha kötü bir davranıştır.

b)Bağımsız Dönem

Çocukların 11-12 yaşlarında ahlâk kurallarının gerçek anlamını kavradığı görülür. Çocuk bu dönemde, kendini başkalarının yerine koyabilecek ve durumu başkalarının bakış açısından görebilecek güce erişmiştir. Yani empati ya da başkasının rolünü üstlenme yeteneği gelişmiştir.

Bu dönemde çocuk, karşısındaki insanın iç dünyasını, niyetini hesaba katarak, kendini ve onu bu ölçülerle yargılayabilir. Çocuk anne-babadan kopup topluma açıldıkça çeşitli fikirler görüp aralarında kıyaslamalar yapabilmekte; zihin gelişimine bağlı olarak görece bir ahlâk kavramı kazanmakta, insanları ve kendisini bu şekilde yargılamaktadır¹.

Böylece çocuk dış baskılarla, başkalarının öğüt ve zorlamalarıyla oluşan ahlâktan, kaynağını kendi içindeki ölçülerden alan iç-bağımsız ahlâka geçmektedir. Başkalarının davranışları konusunda bir yargıya varırken, benmerkezciliği azalarak, başkalarının haklarını da göz önünde tutarak yargıda bulunmakta ve karşılıklılık ilkesine göre davranmaktadır. Duruma göre gerektiğinde kurallar değiştirilebilmektedir. Ahlâkî olaylar değerlendirilirken, birinci dönemden farklı olarak, bu dönemde olaylardaki iki ya da daha fazla bilgi parçasını birlikte görebilmekte, niyetleri sonuçlardan daha fazla dikkate almaktadırlar.

B) L. Kohlberg'e Göre Ahlâkî Yargı Gelişimi

Kohlberg'in ahlâkî yargı gelişim teorisi, Piaget'in çalışmalarından kaynaklanmış ve onun görüşlerini geliştirmiştir. Kohlberg yaptığı araştırmalarda ahlâkî davranışı incelemiş ve ahlâkî yargının gelişimine ilişkin olarak çocukluk, ergenlik ve yetişkinliği de içine alan üç düzeyde, altı

1. Gülseren Güneç, *Çocukta Zihin Gelişimi: Piaget Kuramına Toplu Bakış*, Ankara 1973, s.98.

ahlâkî yargı gelişim evresi belirlemiştir¹. Bu gelişim düzey ve evrelerin özellikleri aşağıda açıklanmıştır.

1. Gelenek Öncesi Düzey

Ahlâkî olay ve durumların, cezâ ve ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre değerlendirildiği ahlâkî gelişim basamağıdır. Dokuz yaşından küçük çocukların çoğu gelenek öncesi düzeydedir. Düşünceleri işlem öncesi ve somut işlem evresinde olan okul öncesi ve ilkökul öğrencilerinin ahlâkî yargıları, genellikle gelenek öncesi düzeyde bulunur. Bu düzeydeki ahlâkî yargının temeli, dış kontrol; yargının nedeni cezâ tehdidi ya da ödül almadır². Ahlâkî yargılar dış otoritenin görüşlerine dayanır.

Gelenek öncesi düzey iki alt evrede incelenir

a) İtaat ve Cezâ Eğilimi (Bağımlı Ahlâk)

Dört-beş yaş çocuklarının temel ahlâk özelliğinin görüldüğü dönemdir. Sonuçtaki cezâdan ve maddî zarardan kurtulmak için kurallara riâyet edilir. Davranışın sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Cezâlandırılan davranış kötü, ödüllendirilen davranış iyidir. Davranışlar niyete göre değil, maddî sonuçlarına göre değerlendirilir.

b) Saf Çıkarıcı Eğilim (Bireysellik ve Karşılıklık)

Bu evrede bireysellik ve çıkara dayalı alış-veriş ön plandadır. Bu evrede, "Sen bana iyilik et, ben sana iyilik edeyim. Senin için bir şey yaparsam, karşılığında bir şey beklerim" düşüncesi ağırlık taşır. Vermek için almak esastır, herşey karşılıklıdır.

2. Geleneksel Düzey

Zihinsel somut işlem düşüncesini başarabilen çocuklar, geleneksel düzeyde ahlâkî yargıda bulunurlar. Bu düzey, toplumun ahlâk kurallarının ve değerlerinin olduğu gibi kabul edildiği ve benimsendiği ahlâkî gelişim düzeyidir. Yalnız toplumsal düzene uymak yeterli değil, bu düzeni desteklemek, savunmak, yaşatmak, korumak ve sürdürmek de önemlidir.

Geleneksel düzey iki alt evrede incelenir.

a) İyi Çocuk Eğitimi

Bu evrede 10-15 yaş çocuklarında ahlâkî yasalar, insanları hoşnut etme, eleştiri almama, başkalarına zarar vermeme temeline dayanır. Bu ev-

1. Lawrence Kohlberg, "Moralische Entwicklung und demokratische Erziehung", Moralische Urteilsfähigkeit, ed. G. Lind und J. Raschert, Weinheim 1987, s.26-27.

2. Mary J. Gender ve Harry W. Gardiner, Çocuk ve Ergen Gelişimi, çev. B. Onur, Ankara 1993, s.331.

rede karşılıklı kişilerarası beklentiler, bağlılık ve kişilerarası uyum esastır. Çocuklar bu evrede ideal kabul edilen kurallara uymaya çalışırlar. Yetişkin ve arkadaşlarının onay ve kabûlünü kazanmak isterler¹. Kurallara başkalarının onaylaması veya onaylamamasından kaçınmak için uyulur. İyi davranış, başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan ya da onlar tarafından takdir edilen davranıştır. Bu evrede davranış ilk kez niyete göre değerlendirilmeye başlanmıştır. İyi niyetli olmak önem kazanır.

b) Yasa ve Düzen Eğilimi

Bu evrede genellikle 15-18 yaşlarındaki ergenler bulunur. Ahlâkî yargılar, kanunlara ve toplumun kurallarına uyma temeline dayanır. Temel amaç otoriteye uymak ve kurulu düzeni koruyup sürdürmektir. Yasalar toplumun iyiliği için vardır. İnsanların barış içinde yaşamalarına yardımcı olurlar. Bu nedenle toplumun yasa ve kuralları saygı görmeli ve bunlara uyulmalıdır². Herkes görevini yapmalı ve toplumsal düzeni korumayı kabul etmelidir. Toplumda yetişkinlerin büyük bir bölümünün içinde bulunduğu bu evre, kişisel ahlâkî tercihten çok, toplumsal düzenin korunduğu bir evredir.

3. Gelenek Ötesi Düzey

Toplumun ahlâk kuralları ve değer yargıları kabul edilmekle beraber, gerektiğinde bunların değişebilirliğinin ve düzeltilebilirliğinin değerlendirilebildiği ahlâkî gelişim düzeyidir. Bu düzeyde kişinin davranışlarını kendi vicdânı kontrol etmeye başlar. Daha çok 20 yaşından sonra ulaşılabilen bu düzeyde, toplumda çok az sayıda kişi bulunur.

Bu düzeyde de iki evre vardır.

a) Sosyal Anlaşmalara ve Yasaklara Uyma Eğilimi

Bu evrede yasa ve kuralların görelî olabileceğinin farkına varılır. Bu görelî kurallara, sosyal anlaşma olduğu için uyulur. Fakat yaşam ve özgürlük gibi görelî olmayan bazı değer ve haklar, her toplumda, çoğunluk görüşü ne olursa olsun, geçerli olmalıdır. En büyük iyi, en fazla kişi için iyi olandır³.

Bu evredeki ahlâkî yargılar, insan haklarına ve bütün toplum tarafından üzerinde anlaşmaya varılmış olan normlara dayanarak verilir. Yasalar, uyulmak üzere değil, kişilerin haklarını korumak ve toplum dü-

1. Gander ve Gardiner, *age*, s.332.

2. Gander ve Gardiner, *age*, s.332.

3. Gander ve Gardiner, *age*, s.434.

zenini sağlamak için vardır. Yasalar kabul edilmekle beraber, topluma daha fazla yarar sağlayabilmek için yasalar değişebilir.

b) Evrensel Ahlâk İlkeleri Eğitimi

Bu evrede kişinin ahlâkî yargısını, temel evrensel ahlâk ilkeleri belirler. Bu ahlâk ilkeleri adâlet, insana saygı, tüm insanların eşitliği gibi soyut ilkelerdir. Evrensel ahlâk ilkeleri ile yasalar arasında çoğu kez bir çelişki olmadığı için, ahlâk ilkelerine uyan kişi yasaya da uygun davranmış olur. Ancak, yasa ve ahlâk ilkeleri arasında bir çelişki olduğunda, bu evredeki kişinin ahlâk ilkelerine uyması beklenir¹. Kohlberg'in ahlâkî yargı gelişim evreleri, hiyerarşik sıra izlemektedir. Evrelerin herbiri bir önceki evrelerin özelliklerini içerir. Evrelerden herhangi birini atlayarak daha üst evrelere ulaşmak mümkün değildir.

Ahlâkî Yargı ve Ahlâkî Davranış Arasındaki İlişki

Ahlâkî yargı, ahlâkî bir olayın veya durumun doğruluğu veya yanlışlığı hakkında hüküm verme olup, bir durum karşısında başkalarının bize nasıl davranması gerektiği ve bizim başkalarına nasıl davranmamız gerektiği konusunda ortaya konulan zihinsel bir işlemdir. Ahlâkî yargı, ahlâkî bir çelişki ve durum karşısında bir yönde karar vermedir. Ahlâkî yargının iki oluşum basamağı vardır. Birinci basamak, önceki yaşantılara dayalı olarak ahlâkî durum zihinsel açıklaması; ikincisi de, ahlâkî davranışın doğru olup olmadığı konusunda bir yargıda bulunmadır.

Ahlâkî yargı, bireyin ahlâkî bir durum karşısında çevresindeki insanlarla nasıl ilişki kuracağını belirler. Bu ilişkide bireyin zihnî yapısı ve empati yeteneği rol oynar. Ahlâkî yargı gelişiminde empati, yani bir başkasının yerine kendini koyabilme ve kendisi gibi tepki verme önemlidir.

Ahlâkî yargı ile ahlâkî davranış arasında bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Ahlâkî davranışlar, büyük ölçüde neyin doğru, neyin yanlış olduğuna ilişkin ahlâkî yargılar tarafından tayin edilir. Kohlberg'e göre, ahlâkî yargı evreleri, ahlâkî davranışın oldukça iyi bir tahmin yoludur. Ahlâkî olarak üst düzeyde davranmak, ileri bir ahlâkî yargı evresini gerektirir². Ancak kişi üst düzeyde ahlâkî yargıda bulunurken, aynı düzeyde bir ahlâkî davranış göstermeyebilir. Çünkü kişinin düşündüğü gibi davranmamasının bir çok nedeni vardır.

Ahlâk Gelişimi ve Ahlâk Eğitimi

Eğitimin ve okulun en son amacı karakter oluşumu, yani iyi ahlâklı bireyler yetiştirmektir. Eğitim, karakterin bir yönü haline gelmiş olan ah-

1. Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, s.354.

2. Windmiller, *agm*, s.243.

lâkî yargıları, ahlâkî davranış haline dönüştürmelidir¹. Ahlâk eğitiminde amaç ise, özgür olarak dış etkenlerden sıyrılmış, vicdânına uyarak yargıda bulunan ve davranan insanlar yetiştirmektir². Ahlâk eğitimcisinin görevi de, bireyin bulunduğu ahlâkî gelişim evre düzeyine inip, içinde bulunduğu evrenin sınırlılıklarını ve yetersizliklerini tartışma, yargılama ve davranış yoluyla göstererek bireyi bir üst ahlâkî evreye yükseltmek için motive etmektir³. Ahlâk eğitim programlarının başarıya ulaşabilmesi için öğrencilerin ahlâkî yargı gelişim düzeylerinin bilinmesi gerekmektedir. Ahlâk eğitiminde ahlâkî ve ahlâk dışı davranışların neler olduğu ve ahlâk ilkeleri öncelikle verilmesi gereken ön bilgilerdir. Ancak "yardımsever, saygılı, dürüst olunmalı, yalan söylememeli..." gibi öğütler, öğrencilerde davranış değişikliğinin oluşmasına yetmemektedir. Önemli olan ahlâkî bilgilerin davranış olarak görülmesidir.

Ahlâkî konularda öğrencilerin problem çözme yetenekleri geliştirilmelidir. Öğrencilere ahlâkî durumlar içeren örnek olaylar sunularak tartışmalar yapıp, onların daha üst düzeylerde ahlâkî yargı göstermeleri yolunda fırsatlar verilmelidir. Çelişkili ahlâkî durumlarda tutarsızlıkları görerek problemlere çözüm yolu bulmada düşünceler zorlanmalıdır. Öğrenci bu yolla düşündürülmelidir. Böylece öğrencilerin ahlâkî yargı yeteneğinde gelişmeler sağlanabilir. Bu amaca ulaşabilmek için öğrenciye sunulacak ahlâkî durumlar, öğrencilerin bulunduğu ahlâk gelişim evresinin bir üst evresinde olmalıdır. Çünkü okul düzeylerine göre öğrencilerin ahlâkî yargılarında farklılıklar görülmektedir⁴.

Problem

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin ahlâkî yargı düzeylerine etkilerini incelemektir. Araştırmada, üniversite öğrencilerinin ahlâkî yargı düzeylerini etkileyebileceği düşünülen bazı değişkenlerin, gerçekten öğrencilerin ahlâkî yargılarını etkileyip etkilemediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hipotezler

Araştırmanın problemine bağlı olarak ahlâkî yargı ile ilişkisi olabileceği düşünülen kişisel değişkenlere ait hipotezler aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

1. John Dewey, *Eğitimde Ahlâk İlkeleri*, çev. A.F.Öğuzkan, Ankara 1996, s.18.

2. Refia Şemin, *Çocukta Ahlâkî Davranış ve Ahlâkî Yargı*, İstanbul 1979, s.50.

3. Derek Wright ve Mary Croxson, "Ahlâk Yargısının Gelişimi", çev. D.Öngün, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, XXII/1, Ankara 1989, s.306.

4. Mevlüt Kaya, "Örnek Olay İncelemesi Yönteminin Ahlâk Eğitiminde Kullanılması", Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi, sy.8, Samsun 1996, s.145.

1-Sınıf düzeyleri bakımından, dördüncü sınıf öğrencilerinin ahlâkî yargı düzeyleri, alt sınıflardaki öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerinden daha yüksektir.

2-Cinsiyet bakımından, kız öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, erkek öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerinden daha yüksektir.

3-Kendi kavrama gücünü yüksek olarak algılayan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, kavrama gücünü düşük olarak algılayanlara göre daha yüksektir.

4-Benlik tasarımı düzeyi yüksek olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, benlik tasarımı düşük olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerine göre daha yüksektir.

5-Genel uyum düzeyi yüksek olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, genel uyum düzeyi düşük olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerinden daha yüksektir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1-Bu araştırmanın örneklemini, 1991-1992 öğretim yılında Ondokuzmayıs Üniversitesi'ne bağlı fakültelerde öğrenim gören 1075 öğrenci oluşturmuştur. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları bu fakülte öğrencilerine ya da benzer özellikteki diğer fakülte öğrencilerine genellenebilir.

2-Araştırmanın bağımlı değişkeni olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, bu çalışmada kullanılan "Ahlâkî Yargılar Envanteri"nin ölçtüğü özelliklerle ve davranış örnekleri ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 1991-1992 öğretim yılında Ondokuzmayıs Üniversitesi'ne bağlı Eğitim, Fen-Edebiyat, İlahiyat, Tıp ve Ziraat fakültelerinde öğrenim gören 6921 öğrenciyi kapsamaktadır; örneklemini ise, bu fakültelerden tesâdüfî örnekleme yoluyla seçilmiş 1075 öğrenci oluşturmaktadır.

Bilgi Toplama Araçları

1.*Ahlâkî Yargılar Envanteri*: J. Rest (1979) tarafından geliştirilen Defining Issues Test (DIT)¹ bu çalışmada "Ahlâkî Yargılar Envanteri" adında kullanılmıştır. Envanterden alınan puan, öğrencinin Kohlberg'in ahlâkî yargı gelişim evrelerinde hangi düzeyde bulunduğu-

1.James Rest, *Raised Manual for the Defining Issues Test*, Minneapolis 1979.

nun göstergesi olmaktadır. Öğrencinin envanterden aldığı puan ne kadar yüksek ise, ahlâkî yargı gelişiminde de o kadar üst düzeylerde demektir.

Ahlâkî yargılar envanteri (DIT), çeşitli araştırmalarda kullanılarak geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır¹. Bu envanterin Türk toplumuna uyarlanması çalışması Akkoyun (1987) tarafından yapılmış. Türk toplumu için de geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür². Bu araştırmada envanterin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı 0.61 ($p < 0.05$) olarak bulunmuştur.

2.Hacettepe Kişilik Envanteri ve Benlik Tasarımı Envanteri: Araştırmacının bağımsız değişkenlerinden “öğrencilerin genel uyum düzeyleri” Özgüven (1992) tarafından geliştirilen “Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE)” ile belirlenmiştir. Bu envanter, farklı gruplar üzerinde uygulanarak geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır³.

Öğrencilerin benlik tasarımı düzeyleri ise, Baymur (1968) tarafından geliştirilen “Benlik Tasarımı Envanteri” ile tesbit edilmiştir. Değişik araştırmalarda kullanılan Benlik Tasarımı Envanteri’nin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür⁴. Bu araştırmada ise Benlik Tasarımı Envanteri’nin güvenilirlik katsayısı 0.81 olarak bulunmuştu. Araştırmacının diğer bağımsız değişkenleri, hazırlanan anket yolu ile belirlenmiştir.

Bulguların Toplanması ve Analizi

Anket ve envanterler, uygun ders saatleri içerisinde araştırmacı tarafından istekli öğrencilere uygulanmıştır. Anket ve Envanter uygulandıktan sonra, envanterlerin puanlaması yapılmıştır. Bağımsız değişkenlere göre, grupların ahlâkî yargı puanlarının ortalamaları ($\bar{X}$) arasında farkın önemli olup olmadığına varyans analizi (F- Testi) ve t-testi ile bakılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde, ortalamalar arası farkın önem düzeyi, yani hatâ payı en çok 0.05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Toplanan verilerin istatistik analizleri sonucu, öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerine ait puanların aritmetik ortalamaları ($\bar{X}$) ve standart sapmaları (S) bulunmuştur. Aritmetik ortalamaların gruplar arasındaki

1. Rest, *age*, s.6.1-6.7.

2. Füsün Akkoyun, “Empatik Eğilim ve Ahlâkî Yargı”, Psikoloji Dergisi, VI/21, Ankara 1987, s.94-97.

3. İbrahim E. Özgüven, *Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı*, Ankara 1992, s.33-37

4. Feriha Baymur ve diğ., *Üniversitede Okuyan Tübitak Bursiyerlerinin Başarılarını Etkileyen Faktörler*, Ankara 1978, s.21.

farkın önemli olup olmadığına varyans analizi ile bakılarak t-testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

1.Sınıflara Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Düzeyleri

Tablo-1.Sınıflara Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Sınıflar	n	$\bar{X}$	S
1.Sınıf	511	31.29	11.36
2.Sınıf	154	32.06	11.88
4.Sınıf	361	33.70	10.76

S.D.: 2/1023

F:4.91

p<0.05

Tablo-1'de sınıflara göre öğrencilerin ahlâkî yargı puan ortalamaları arasında önemli bir fark ($p<0.05$) olduğu görülmüştür. Ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu görmek için t-testi yapılmış, 1. sınıf ile 4. sınıf öğrencilerinin ahlâkî yargı puan ortalamaları arasında, ($p<0.05$) düzeyinde önemli bir farkın olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu sonuca göre, "Sınıf düzeyleri bakımından 4.sınıf öğrencilerinin ahlâkî yargı düzeyleri, alt sınıflardaki öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerinden daha yüksektir" şeklindeki hipotezin doğrulandığı anlaşılmaktadır. Yani üniversitede alınan eğitim, öğrencilerin bir ahlâkî durum karşısında daha üst evrelerde ahlâkî yargıda bulunmasını etkilemektedir. Alınan eğitim sayesinde insanlar daha üst yargı düzeylerine ulaşabilmektedir.

2.Cinsiyete Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Düzeyleri

Tablo-2.Cinsiyete Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Cinsiyet	n	$\bar{X}$	S
Kız	431	34.19	11.39
Erkek	642	30.88	10.98

S.D.: 1071

t=4.73

p<0.001

Tablo-2'de, cinsiyet bakımından ortalamaların farkına t-testi ile bakıldığında, kız öğrencilerinin ahlâkî yargı puan ortalamalarının erkek öğrencilerin puan ortalamalarından ($p<0.001$ önem düzeyinde) yüksek olduğu görülmüştür.

"Cinsiyet bakımından, kız öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, erkek öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerine göre daha yüksektir" şeklinde düzenlenen hipotez, elde edilen bu sonuçlar ile kabul edilmektedir.

Bu araştırmada ahlâkî yargı düzeyini ölçmede kullanılan ölçme aracı ile Amerika'da yapılan 22 araştırmadan sadece ikisinde kız ve erkeklerin ahlâkî yargı düzeyleri arasında önemli bir fark gözlenmiştir¹.

Türkiye'de aynı envanter ile yapılan bir araştırmada ise, kız öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüş olup², bu araştırma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Cinsiyet değişkeni bakımından, bu konuda başka araştırmalar yapılabilir.

3.Kavrama Gücünü Algılayışına Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Düzeyleri

Tablo-3.Kavrama Gücünü Algılayışına Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Kavrama Gücü	n	$\bar{X}$	S
Yüksek	375	32.54	11.50
Orta	665	32.15	11.19
Düşük	45	27.96	10.40

S.D.: 2/1064

F=3.33

p<0.05

Tablo-3'te görüldüğü gibi, kavrama gücünü diğer öğrencilere göre düşük olarak algılayan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri de daha düşük bulunmuştur. Ahlâkî yargı puan ortalamalarının ikiyeşerli olarak t-testi ile yapılan analizde, kavrama gücünü düşük olarak algılayan öğrencilerin ahlâkî yargıları ile yüksek ve orta olarak algılayan öğrencilerin ahlâkî yargı puan ortalamaları arasındaki farkın (0.01) düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla "Kendi kavrama gücünü yüksek olarak algılayan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, kavrama gücünü düşük algılayanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifâde edilen hipotezin doğrulandığı görülmüştür.

Elde edilen bu sonuç, zekâ ile ilgili olan kavrama gücünün ahlâkî yargı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü, yüksek düzeydeki ahlâkî yargı, çelişkili bir ahlâkî olay karşısında tutarlı ve doğru olan bir yönde karar vermeyi gerektirir. Bu ise, kişinin konuyu kavrama gücü ve yeteneğine bağlıdır.

1.Rest, age, s.7.5.

2.Akkoyun, agm, s.96.

4. Benlik Tasarımı (Kavramı) Düzeylerine Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Düzeyleri

Tablo-4. Benlik Tasarımı Düzeylerine Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Puanlarının Ortalama ve Sapmaları

Benlik Tasarımı	n	$\bar{X}$	S
Yüksek	134	34.31	10.95
Orta	500	32.13	11.03
Düşük	141	29.89	9.25

S.D.: 2/772

F=5.85

p<0.05

Tablo-4'te görüldüğü gibi, öğrencilerin benlik tasarımı düzeyine göre ahlâkî yargı puan ortalamaları arasında 0.01 düzeyinde önemli bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Benlik tasarımı düzeyleri bakımından ikiye bölünmüş gruplar arasında yapılan t-testi sonucunda, yüksek, orta ve düşük benlik kavramı düzeylerine göre ahlâkî yargı puan ortalamaları arasındaki fark önemli görülmüştür.

Bu bulgulara göre, "Benlik tasarımı düzeyi yüksek olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, benlik tasarımı düzeyleri düşük olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerine göre daha yüksektir" şeklinde düzenlenen hipotezin doğrulandığı görülmektedir. Benlik gelişiminin ahlâk gelişimini belirleyen bir değişken olduğu, başka araştırmalarda da görülmektedir. Benlik kimliğine sahip olan üniversite öğrencilerinin, kimlik bunalımı içinde olanlara göre, ahlâkî yargı düzeylerinin daha ileride olduğu bulunmuştur¹.

Bireyin kendisine ilişkin yargılarının tümü olan benlik tasarımı, onun tüm davranışlarını etkilediği gibi, bu araştırmada elde edilen sonuç, onun ahlâkî yargılarını da etkilediğini göstermektedir. Kendisini olumlu olarak değerlendiren, yüksek ve olumlu bir benlik tasarımı geliştirmiş kişiler, ahlâkî olaylar karşısında daha üst düzeylerde yargılarda bulunabilmektedirler. Bireyin kendisi hakkındaki bilgi ve tutumları olan benlik kavramı, daha çok sosyal ilişkiler sonucu gelişir. Ahlâkî yargının gelişiminde de sosyal çevre ile etkileşimin önemli bir rolü vardır. Ahlâkî yargı ve ahlâkî davranış içerisinde benlik tasarımı önemli bir yer tutar. Çünkü, iyi ahlâklı bir benlik tasarımının doğuşu, iyi ahlâklı bir kişinin ortaya çıkışı demektir².

1. Windmiller, *agm*, s.243.

2. Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul 1995, s.26.

5.Genel Uyum Düzeylerine Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Düzeyleri

Tablo-5.Genel Uyum Düzeylerine Göre Öğrencilerin Ahlâkî Yargı Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Uyum Düzeyi	n	$\bar{X}$	S
Yüksek	69	33.30	11.27
Orta	249	33.18	11.73
Düşük	70	27.77	10.17

S.D.: 2/385

F=6.55

p<0.01

Tablo-5'te, genel uyum düzeyine göre öğrencilerin ahlâkî yargı puan ortalamaları arasında varyans analizi sonucu önemli bir farkın olduğu görülmüştür. Bu farkın hangi uyum düzeyleri arasında önemli olduğunu görmek için t-testi analizi yapılmış; düşük genel uyum düzeyi ile yüksek ve orta uyum düzeyleri arasında farkın önemli olduğu anlaşılmıştır.

Elde edilen bu bulgular, "Genel uyum düzeyi yüksek olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri, genel uyum düzeyi düşük olan öğrencilerin ahlâkî yargı düzeylerinden daha yüksektir" biçiminde ifade edilen hipotezi doğrular niteliktedir.

Kişisel ve sosyal uyumun bir göstergesi olan genel uyum ile ahlâkî yargı düzeyi arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Kişiliğin önemli bir yönü olan ahlâk ile kişiliğin diğer psikolojik ve sosyal özelliklerinin birbiriyle yakın bağlantıları bulunmaktadır. Çünkü, kişilik bütün özellikleriyle dinamik bir bütündür. Psikolojik sağlığı yerinde, kendisiyle ve çevresiyle uyum içinde olan kişiler, ahlâkî durumlar karşısında daha üst düzeyde düşünebilmekte ve ahlâkî yargıda bulunabilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyi, cinsiyeti, kavrama gücü, benlik tasarımı düzeyi ve uyum düzeyleri ile ahlâkî yargı düzeyleri arasında bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Bu sonuçlara dayalı olarak, öğrencilerin daha üst ahlâkî düzey ve evrelere yükselebilmeleri amacıyla şu öneriler yapılabilir:

1.Bu araştırmada sınıf, yani eğitim düzeyi yükseldikçe, ahlâkî yargı düzeyinin de yükseldiği görülmüştür. Bu nedenle, ülke çapında her

eğitim kademesinde okullaşma oranı artırılarak, ülkemizde eğitim seviyesinin yükseltilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.

2. Öğrencilerin kavrama gücü ile ahlâkî yargı düzeyi arasında pozitif bir ilişki görülmüştür. Okullarda, öğrencilerin istidat ve yeteneklerini geliştirici, akıl yürütme ve kavrama gücünü artırıcı öğretim yöntemi (örneğin problem çözme, örnek olay incelemesi ve tartışma gibi) faaliyetlerine daha fazla yer verilmelidir.

3. Araştırmada, öğrencilerin ahlâkî yargı düzeyleri ile benlik tasarımı ve uyum düzeyleri arasında önemli bir ilişki görülmüştür. Okullarda rehberlik hizmetlerinden de yararlanarak, öğrencilerin ahlâkî yargı, benlik tasarımı, kişisel ve sosyal uyum düzeylerinin daha yeterli bir duruma gelmesi sağlanmalıdır.

4. Ahlâk eğitimi programlarının verimli ve başarılı olabilmesi için, bu yönde araştırmalar yapılarak ahlâk eğitiminin psikolojik temelleri sistemleştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Akkoyun, Füsün; *"Empatik Eğilim ve Ahlâkî yargı"*, Psikoloji Dergisi, VI/21, Ankara 1987.
- Baymur, Feriha ve diğ.; *Üniversitede Okuyan Tübitak Bursiyerlerinin Başarılarını Etkileyen Faktörler*, TÜBİTAK, Ankara 1978.
- Cüceloğlu, Doğan; *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Çileli, Meral; *Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara 1986.
- Dewey, John; *Eğitimde Ahlâk İlkeleri*, çev. A.F. Oğuzkan, Gül Yayınevi, Ankara 1996.
- Gander, Mary J. ve Harry, W. Gardiner; *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. B. Onur, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Geçtan, Engin; *Çağdaş Yaşam ve Normal-dışı Davranışlar*, Maya Yayınları, Ankara 1982.
- Günçe, Gülseren; *Çocukta Zihin Gelişimi: Piaget Kuramına Toplu Bakış*, Ankara 1973.
- Güngör, Erol; *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yayını, İstanbul 1995.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem; *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1979.
- Kaya, Mevlüt; *"Örnek Olay İncelemesi Yönteminin Ahlâk Eğitiminde Kullanılması"*, Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.8, Samsun 1996.

- Kohlberg, Lawrence; "*Moralische Entwicklung und demokratische Erziehung*", *Moralische Urteilsfähigkeit*, ed. G. Lind und J. Raschert, Beltz Verlag, Weinheim-Basel 1987.
- Morgan, Clifford T.; *Psikolojiye Giriş*, çev. H. Arıcı ve diğ., H.Ü.Yayını, Ankara 1984.
- Özgüven, İbrahim E.; *Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı*, PDREM Yayını, Ankara 1992.
- Öztürk, Orhan; *Psikanaliz ve Psikoterapi*, Ankara 1985.
- Rest, James; *Revised Manual for the Defining Issues Test*, Minneosta Moral Research Projects, Minneapolis 1979.
- Şemin, Refia; *Çocukta Ahlâkî Davranış ve Ahlâkî Yargı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1979.
- Windmiller, Myra; "*Ahlâk Gelişimi ve Ahlâkî Davranış*", Ergenliği Anlamak, ed. J.F.Adams, çev. B. Onur, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Wright, Derek ve Mary, Croxen; "*Ahlâk Yargısının Gelişimi*", çev. D. Öngen, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, XXII/111, Ankara 1989.